

Ἐμμανουὲλ Λεβινάς

Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου

Μετάφραση: ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΡΣΕΛΛΟΣ

I. Αὐτονομία καὶ ἑτερονομία

Κάθε φιλοσοφία ζητεῖ τὴν ἀλήθεια. Οἱ ἐπιστῆμες μποροῦν ἐπίσης νὰ ὀριστοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζήτηση, ἀφοῦ ἀντλοῦν τὸ εὐγενικό τους πάθος ἀπὸ τὸν φιλοσοφικό ἔρωτα πού ζεῖ ἢ ὑπνώττει μέσα τους. Καί ἂν ὁ ὀρισμός μοιάζει πολὺ γενικός καὶ κάπως κενός, ἐπιτρέπει ὡστόσο νὰ διακρίνουμε δύο δρόμους, στοὺς ὁποίους δεσμεύεται τὸ φιλοσοφικό πνεῦμα, καὶ οἱ ὁποῖοι φωτίζουν τὴ φυσιογνωμία του. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ τέμνονται στὴν ἰδέα ἀκριβῶς τῆς ἀλήθειας.

1. Ἡ ἀλήθεια περιλαμβάνει τὴν ἐμπειρία. Ὄντας μέσα στὴν ἀλήθεια ὁ στοχαστής διατηρεῖ ἐπαφή μὲ μιά πραγματικότητα διάφορη ἀπὸ αὐτόν, ἀλλιώτικη ἀπὸ αὐτόν. «Ἀπολύτως ἀλλιώτικη» κατὰ τὴ διορθωμένη ἀπὸ τὸν Γιανκελεβίτς ἔκφραση. Γιατί ἡ ἐμπειρία δέν εἶναι ἄξια τοῦ ὀνόματός της, παρά ὅταν μᾶς μεταφέρει πέρα ἀπὸ αὐτὸ πού παραμένει φύση μας. Ἡ ἀληθινὴ ἐμπειρία ὀφείλει μάλιστα νὰ μᾶς ὀδηγήσει πέρα ἀπὸ τὴν περιβάλλουσα φύση, πού δέν κρατεῖ ζηλόφθονα τὰ μυστικά της, ἀλλά, συγγενική πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὑποτάσσεται στοὺς (ὑπο)λόγισμούς καὶ τίς ἐπινοήσεις τους. Γι' αὐτὸ καὶ μέσα της οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονται ἀκόμα σάν στό σπίτι τους. Σέ αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ της ἡ ἀλήθεια θά σήμαινε τὴν ἀπόληξη μιᾶς κίνησης ἀπὸ ἕναν κόσμο οἰκεῖο καὶ φιλικό—ἀκόμη καὶ ἂν δέν τὸν ἔχουμε ἤδη ἐντελῶς ἐξερευνήσει— πρὸς τὸ ξένο, ἐκεῖσε, ὅπως ἔλεγε ὁ Πλάτων. Ἡ ἀλήθεια θά προϋπέθετε κάτι περισσότερο ἀπὸ μιά ἐξωτερικότητα, τὴν ὑπερβατικότητα. Ἡ φιλοσοφία θά ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ ἀπολύτως ἀλλιώτικο, θά ἦταν ἡ ἴδια ἡ ἑτερονομία. Ἄς προχωρήσουμε λίγο πιο πέρα. Ἡ

Πρώτη δημοσίευση: περ. *Revue de Métaphysique et de Morale*, τχ. 3, 1957. Συμπεριελήφθη ἀργότερα στὸ βιβλίο του *Entre nous* (Grasset, Παρίσι 1991). Ἡ μετάφραση πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ 2ο τεῦχος τοῦ βραχυβίου περιοδικοῦ *Εὐνοστος*, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1986. Ἡ παρούσα μορφή της περιέχει ὀρισμένες διορθώσεις καὶ φραστικές βελτιώσεις πού μοῦ φάνηκαν ἀναγκαῖες μετὰ ἀπὸ εἴκοσι χρόνια.

ἀπόσταση μόνη δέν ἀρκεῖ γιά νά ξεχωρίσουμε ὑπερβατικότητα καί ἐξωτερικότητα. Θυγατέρα τῆς ἐμπειρίας, ἡ ἀλήθεια ἀποβλέπει πολύ ψηλά. Ἀνοίγεται στή διάσταση τοῦ ιδεώδους. Φιλοσοφία σημαίνει μεταφυσική, καί ἡ μεταφυσική διερωτᾶται γιά τό θεῖο.

2. Ἀλλά ἀλήθεια σημαίνει ἐπίσης ἐλεύθερη ἀποδοχή μιᾶς προτάσεως, ἀπόληξη μιᾶς ἐλεύθερης ἐρευνας. Ἡ ἀλήθεια ἐκφράζει τήν ἐλευθερία τοῦ ἐρευνητῆ, τοῦ στοχαστῆ, πάνω στήν ὁποία καμιά βία δέν ἀσκει πίεση. Τί εἶναι αὐτή ἡ ἐλευθερία, ἂν ὄχι ἡ ἄρνηση τοῦ στοχαζόμενου ὄντος νά ἀλλοτριωθεῖ ἀποδεχόμενο, ἂν ὄχι ἡ διατήρηση τῆς φύσης του, τῆς ταυτότητάς του, τό γεγονός ὅτι παραμένει τό ἴδιο εἰς πείσμα τοῦ ἀγνώστου στό ὁποῖο μοιάζει νά ὀδηγεῖ ἡ σκέψη; Ἔργο τῆς φιλοσοφίας, ἰδωμένης ὑπό τό πρίσμα αὐτό, θά ἦταν νά ὑποτάξει στό ἴδιο ὁτιδήποτε τοῦ ἀντιτίθετο ὡς ἄλλο. Θά πορευόταν πρὸς μιά αὐτο-νομία, πρὸς ἓνα στάδιο ὅπου τίποτε μὴ ἀναγώγμο δέν θά ἐρχόταν νά ὀρθοθετήσει τή σκέψη, καί ὅπου, ἀπεριόριστη, ἡ σκέψη θά ἦταν συνεπῶς ἐλεύθερη. Ἡ φιλοσοφία θά ἰσοδυναμοῦσε ἔτσι μέ τήν κατάκτηση τοῦ εἶναι ἀπό τόν ἄνθρωπο διαμέσου τῆς ἱστορίας.

Ἡ κατάκτηση τοῦ εἶναι διαμέσου τῆς ἱστορίας — ἰδοῦ ὁ τύπος στόν ὁποῖο ἐπανέρχονται ἡ ἐλευθερία, ἡ αὐτονομία, ἡ ἀναγωγή τοῦ ἄλλου στό ἴδιο. Ἡ ὁποία δέν εἶναι ἓνα ἀφηρημένο σχῆμα, ἀλλά τό ἀνθρώπινο Ἐγώ. Ἡ ὑπαρξη ἑνός Ἐγώ ἐκτυλίσσεται ὡς ταύτιση τοῦ διαφορετικοῦ. Τόσα συμβάντα τοῦ τυχαίνου, τόσα χρόνια τό γερνοῦν, καί τό Ἐγώ παραμένει τό ἴδιο! Τό ἐγώ, ὁ ἑαυτός, ἡ ἐαυτότητα (ipseité), ὅπως τό λένε στίς μέρες μας, δέν μένει ἀναλλοίωτο μέσα σέ ἓνα περιβάλλον ἀλλαγῆς, ὅπως ἓνας βράχος πού τόν χτυπάει τό κύμα. Ὁ βράχος πού τόν χτυπάει τό κύμα κάθε ἄλλο παρά ἀναλλοίωτος εἶναι. Τό Ἐγώ μένει τό ἴδιο σχηματίζοντας ἀπό τά ἀνόμοια καί διάφορα συμβάντα μιά ἱστορία, τήν ἱστορία του. Καί αὐτό εἶναι τό πρωταρχικό γεγονός τῆς ταυτιστικῆς συστάσεως τοῦ ἴδιου, πού προηγεῖται τῆς ταυτότητας τοῦ βράχου καί ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τή σύλληψή της.

Αὐτονομία ἢ ἑτερονομία; Ἡ προτίμηση τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας ἔκλινε συνηθέστερα πρὸς τήν πλευρά τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ ἴδιου. Ἡ φιλοσοφία δέν γεννήθηκε στήν ἐλληνική γῆ γιά νά ἐκθρονίσει τή δόξα (opinion), ὑπό τό κράτος τῆς ὁποίας ὅλες οἱ τυραννίες ἀπειλοῦν καί ἐνεδρεύουν; Ἡ δόξα ἐγγεῖ στήν ψυχὴ τό πιό δραστικό καί δόλιο δηλητήριο, πού τήν ἀλλοιώνει στά κατάβαθὰ της, πού δημιουργεῖ

ἀπό αὐτήν κάτι ἄλλο. Ἡ «φαγωμένη ἀπό τοὺς ἄλλους» ψυχὴ, ὅπως θά ἔλεγε ὁ κ. Τέστ, δέν συναισθάνεται τήν ἀλλοτριώσή της καί μένει στό ἐξῆς ἔκθετη σέ κάθε βία. Ἀλλά αὐτὴ ἡ διεισδυτικότητα καί ἡ γοητεία τῆς δόξας προϋποθέτουν ἓνα μυθικό στάδιο τοῦ εἶναι, ὅπου οἱ ψυχές μετέχουν ἢ μίᾶ τῆς ἄλλης, ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ Λεβί-Μπρῦλ. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς θολωτικῆς καί θολῆς μεθέξεως πού προϋποθέτει ἡ δόξα, ἡ φιλοσοφία θέλησε τίς ψυχές χωρισμένες καί κατὰ κάποιον τρόπο ἀδιαπέραστες. Ἡ ἰδέα τοῦ ἴδιου, ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ἔμοιαζαν νά παρέχουν τήν πιό ἀσφαλὴ ἐγγύηση γιά ἓνα τέτοιο διαχωρισμό. Ἔτσι ἡ δυτικὴ σκέψη φάνηκε πολύ συχνά νά ἀποκλείει τό ὑπερβατικό, νά ἐγκλωβίζει στό ἴδιο κάθε ἄλλο καί νά κηρύσσει τά φιλοσοφικά πρωτοτόκια τῆς αὐτονομίας.

II. Τό ἴδιο ὡς ἀρχὴ ἢ ὁ ναρκισσισμός

Ἡ αὐτονομία — ἢ φιλοσοφία πού τείνει νά ἐξασφαλίσῃ τήν ἐλευθερία ἢ τήν ταυτότητα τῶν ὄντων — προϋποθέτει ὅτι ἡ ἐλευθερία ἢ ἴδια εἶναι βέβαιη γιά τό δίκιο της, ὅτι δέν χρειάζεται νά δικαιωθεῖ προσφεύγοντας σέ κάτι ἄλλο, ἀλλά μένει ἰκανοποιημένη, ὅπως ὁ Νάρκισσος, μέ τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό. Ὅταν μέσα στή φιλοσοφικὴ ζωὴ πού πραγματώνει αὐτὴ τήν ἐλευθερία προβάλλει ἓνας ὅρος ξένος πρὸς αὐτὴ τὴ ζωὴ, ἓνας ὅρος ἄλλος — ἢ γῆ πού μᾶς στηρίζει καί ἀντιστέκεται στίς προσπάθειές μας, ὁ οὐρανός πού μᾶς ὑψώνει καί μᾶς ἀγνοεῖ, οἱ δυνάμεις τῆς φύσης πού μᾶς σκοτώνουν καί μᾶς βοηθοῦν, τά πράγματα πού μᾶς ἐμποδίζουν καί μᾶς ὑπηρετοῦν, οἱ ἄνθρωποι πού μᾶς ἀγαποῦν καί μᾶς ὑποτάσσουν —, ὁ ὅρος αὐτός ἀποτελεῖ ἐμπόδιο. Πρέπει νά τόν υπερβούμε καί νά τόν ἀφομοιώσουμε σέ αὐτὴ τὴ ζωὴ. Ἡ ἀλήθεια, ἐπομένως, εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ νίκη καί αὐτὴ ἡ ἀφομοίωση. Ἡ βιαιότητα τῆς συναντήσεως μέ τό μή-ἐγώ ἀμβλύνεται στήν προφάνεια. Καί ἡ ἐπαφή πού ἔχουμε μέ τήν πραγματικότητα χάρη στήν ἀληθινὴ γνώση δέν ἀντιτίθεται στήν ἐλευθερία, ἀλλά συμπίπτει μέ αὐτήν. Ὅποτε ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας γίνεται ἢ ἴδια ἢ ἀνάσα ἑνός ἐλεύθερου ὄντος, ἐκτεθειμένου στίς ἔξω πραγματικότητες πού στεγάζουν, ἀλλά καί ἀπειλοῦν συγχρόνως αὐτὴ τήν ἐλευθερία. Χάρη στήν ἀλήθεια, καταλαβαίνω τίς πραγματικότητες αὐτές, τῶν ὁποίων κινδυνεύω νά γίνω παίγνιο.

Τό «σκέφτομαι», ἡ σκέψη στό πρῶτο πρόσωπο, ἢ ψυχὴ πού διαλέγεται μέ τόν ἑαυτό της ἢ πού ξαναβρίσκει ὡς ἀνάμνηση ὅσα τῆς διδάσκονται, ἐνισχύουν λοιπόν τήν ἐλευθερία. Θά θριαμβεύσει ὀριστικά,

Όταν ο μονόλογος της ψυχής θά έχει φτάσει στην παγκοσμιότητα, όταν θά έχει αγκαλιάσει την ολότητα του είναι, ως και τό βιολογικό υποκείμενο πού φιλοξενούσε αυτή τή σκέψη. Κάθε εμπειρία του κόσμου —τά στοιχειά και τά πράγματα— όλα συναινοῦν σέ αυτή τή διαλεκτική της ψυχής πού διαλέγεται μέ τόν έαυτό της, βρίσκουν θέση μέσα της και της ανήκουν. Τά πράγματα θά γίνουν ιδέες, και στό ροῦ μιᾶς οικονομικῆς και πολιτικῆς ιστορίας όπου θά ξετυλιχτεῖ αυτή ἡ σκέψη, θά τά κατακτήσουμε, θά κυριαρχήσουμε πάνω τους, θά τά καταλάβουμε. Αὐτός εἶναι τό δίχως ἄλλο ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ Ντεκάρτ θά μπορέσει νά πει πώς ἡ ψυχή μπορεῖ νά εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ιδεῶν πού αναφέρονται στά ἐξωτερικά πράγματα και νά δίνει λόγο του πραγματικῶς.

Ἡ οὐσία της ἐλευθερίας δέν θά βρισκόταν λοιπόν στην ἑτερόνομη σχέση μέ ἕναν ἄγνωστο Θεό, ἀλλά μέσα στό ἤδη γνωστό, πού πρόκειται ἀπλῶς νά ἀποκαλύψουμε ἢ νά ἐφεύρουμε καθαυτό ἐλεύθερα, και στό ὁποῖο κυλάει καθετί ἄγνωστο. Ἀντιτίθεται πλήρως σέ ἕναν ἀποκαλυπτικό θεό. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀθεϊσμός ἢ μάλλον ἀθησκία (irreligion), ἄρνηση ἑνός θεοῦ πού ἀποκαλύπτεται ἐμφυσώντας μας ἀλήθειες. Εἶναι τό μάθημα του Σωκράτη πού δέν ἀφήνει στόν δάσκαλο παρά τήν ἄσκηση της μαιευτικῆς: κάθε διδασκαλία πού εἰσῆχθη στην ψυχή βρισκόταν ἤδη ἐκεῖ. Ὁ ταυτιστικός χαρακτήρας του Ἐγώ —ἡ θαυμαστή αὐτάρκεια του Ἐγώ— εἶναι τό φυσικό καλούπι αὐτῆς της μεταβολῆς του Ἄλλου σέ Ἴδιο. Κάθε φιλοσοφία εἶναι μιά ἐγωλογία, γιά νά χρησιμοποιήσουμε ἕναν χουσερλιανό νεολογισμό. Καί ὅταν ὁ Ντεκάρτ θά διακρίνει τή συγκατάθεση της θελήσεως ἀκόμα και μέσα στην πιό λογική ἀλήθεια, δέν θά ἐξηγήσει ἔτσι μόνο τή δυνατότητα του λάθους, ἀλλά ἐπιπλέον θά ἀντιμετωπίσει τό λόγο ὡς ἕνα ἐγώ, και τήν ἀλήθεια ὡς ἐξαρτώμενη ἀπό μιά κίνηση ἐλεύθερη και γιά τοῦτο κυριαρχική και δικαιωμένη.

Ἡ ταύτιση αὐτή χρειάζεται μεσολάβηση. Ἐξοῦ ἕνα δεύτερο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του Ἴδιου: ἡ προσφυγή της στά Οὐδέτερα. Γιά νά καταλάβουμε τό μή-ἐγώ πρέπει νά βροῦμε μιά πρόσβαση διαμέσου μιᾶς ὄντοτητας, διαμέσου μιᾶς ἀφρημένης οὐσίας πού νά εἶναι και νά μὴν εἶναι. Ἐκεῖ διασκεδάζεται ἡ ἑτερότητα του ἄλλου. Τό ξένο εἶναι, ἀντί νά κρατηθεῖ μέσα στό ἀπόρθητο φρούριο της μοναδικότητάς του, ἀντί νά σταθεῖ ἀντιμέτωπο, γίνεται θέμα και ἀντικείμενο. Ὑπάγεται ἤδη σέ μιά ἔννοια ἢ ἀναλύεται σέ σχέσεις. Πέφτει στό δίχτυ

τῶν a priori ιδεῶν πού φέρω γιά νά τό αἰχμαλωτίσω. Νά γνωρίσω σημαίνει νά συλλάβω ἀπό τό ἀντιμέτωπο ἄτομο, ἀπό αὐτή τήν πέτρα πού πληγώνει, ἀπό αὐτό τό πεῦκο πού ἀναπτύσσεται, ἀπό αὐτό τό λιοντάρι πού βρυχᾶται, αὐτό χάρη στό ὁποῖο δέν εἶναι πιά αὐτό-ἐδῶ τό ἄτομο, αὐτός-ἐδῶ ὁ ἄγνωστος, και χάρη στό ὁποῖο, ἤδη αὐτοπροδιδόμενο, δίνει λαβή στην ἐλεύθερη θέληση πού σκιρτάει μέσα σέ κάθε βεβαιότητα, γίνεται ἀντιληπτό και καταληπτό, χωρεῖ σέ μιά ἔννοια. Ἡ γνώση ἔγκειται στό νά συλλάβουμε τό ἄτομο πού ὑπάρχει μεμονωμένο, ὄχι στή μοναδικότητά του πού δέν έχει σημασία, ἀλλά στή γενικότητά του, τή μόνη γιά τήν ὁποία ὑπάρχει ἐπιστήμη.

Και ἐδῶ έχει τήν ἀρχή της κάθε δύναμη. Ἡ παράδοση τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων στην ἀνθρώπινη ἐλευθερία μέσω της γενικότητάς τους, δέν σημαίνει, ἀθώοτατα, μόνο κατανόησή τους, ἀλλά ἐπίσης χειραγώγησή τους, τιθάσευσή τους, κατοχή τους. Μόνο στην κατοχή πετυχαίνει τό ἐγώ νά ταυτίσει τά διαφορετικά. Νά κατέχει σημαίνει νά διατηρεῖς βέβαια τήν πραγματικότητα του ἄλλου πού κατέχεις, καταργώντας ὅμως ἀκριβῶς τήν ἀνεξαρτησία του. Σέ ἕναν πολιτισμό πού ἐκφράζεται ἀπό τή φιλοσοφία του Ἴδιου, ἡ ἐλευθερία ὀλοκληρώνεται ὡς πλοῦτος. Ὁ λόγος ὁ ὁποῖος ὑποτάσσει τό ἄλλο εἶναι ἰδιοποίηση και ἐξουσία.

Ἄν ὅμως τά πράγματα δέν ἀντιστέκονται στίς πανουργίες της σκέψης και ἐπιβεβαιώνουν τή φιλοσοφία του Ἴδιου, χωρίς ποτέ νά θέτουν ἐν ἀμφιβόλῳ τήν ἐλευθερία του ἐγώ, τί γίνεται μέ τούς ἀνθρώπους; Παραδίδονται σέ μένα ὅπως τά πράγματα; Δέν ἀμφισβητοῦν τήν ἐλευθερία μου;

Μποροῦν καταρχάς νά τήν καταργήσουν ἀντιπαραθέτοντάς της κάτι παραπάνω ἀπό τή δύναμή τους, ἀντιπαραθέτοντάς της τίς ἐλευθερίες τους. Πολεμοῦν. Ὁ πόλεμος δέν εἶναι ἀπλῶς ἀναμέτρηση δυνάμεων. Ὁ πόλεμος ὀρίζεται ἴσως ὡς ἡ σχέση ὅπου ἡ δύναμη δέν εἶναι τό μόνο ὑπολογιστικό στοιχεῖο, γιατί βαραίνουν ἐπίσης τά ἀπόβλεπτα της ἐλευθερίας, ἡ δεξιότητα, τό κουράγιο και ἡ ἐπινοητικότητα. Ἀλλά στόν πόλεμο ἡ ἐλεύθερη θέληση μπορεῖ νά ἀποτύχει χωρίς γι' αὐτό νά ἀμφισβητηθεῖ, χωρίς νά ἀπαρνηθεῖ τό δίκαιό της και τήν ἐκδίκηση. Ἡ ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ἀπό τόν Ἄλλο και δέν ἀποκαλύπτεται ἀδικαιολόγητη, παρά ὅταν ἀναγνωρίζει πώς εἶναι ἀδικη. Ἀλλά νά ἀναγνωρίσει πώς εἶναι ἀδικη — αὐτό δέν ἐνσωματώνεται ἐκ τῶν ὑστέρων στην αὐθόρμητη και ἐλεύθερη συνεί-

δηση που θά ήταν παρούσα στον έαυτό της και θά αισθανόταν υπεύθυνη έπιπροσθέτως. Μία νέα κατάσταση δημιουργείται. Η παρουσία της συνειδήσεως στον έαυτό της αλλάζει τρόπο. Οι θέσεις αναθεωρούνται. Για να τό πούμε εντελώς κατηγορηματικά, τό "Ίδιο παύει να αναγνωρίζει στην παρουσία του στον έαυτό του την προεραϊότητα του επί του άλλου, παύει να έπιναυαύεται στον έαυτό του, παύει να είναι άρχη. Θά προσπαθήσουμε να δευκωνίσουμε αύτες τίς διατυπώσεις. Έκεί όμως που τό "Ίδιο δεν έπιναυαύεται στον έαυτό του, ή φιλοσοφία δεν μοιάζει άφορηκτα συνδεμένη με την περιπέτεια που έγκλείει κάθε "Άλλο μέσα στο "Ίδιο.

Θά έπανέλθουμε άμέσως. "Ας δευκωνίσουμε επί του παρόντος ότι αυτή ή υπεροχή του "Ίδιου σέ βάρος του "Άλλου μάς φαίνεται ότι διατηρείται στο άκέραιο στη φιλοσοφία του Χάιντεγκερ, αυτήν που στίς μέρες μας γνωρίζει την πίο ήχηρή έπιτυχία. "Όταν χαράζει τή δίοδο προς κάθε υπαρκτή άπομυότητα μέσω του Είνα, που δεν είναι ένα ιδιαίτερο όν ούτε ένα γένος όπου θά περιέχονταν όλα τά μερικά, αλλά κατά κάποιον τρόπο ή ίδια ή ένεργεια του υπάρχειν, την οποία εκφράζει τό ρήμα είναι και όχι τό ουσιαστικό (και την οποία γράφουμε, όπως ό ντέ Βαλένς (de Waelhens), Είνα με F κεφαλαίο), μάς οδηγεί προς τή μοναδικότητα μέσω ενός Ουδέτερου που φωτίζει και όρζει τή σκέψη και την καθιστά κατανοητή. "Όταν δώσει τον άνθρωπο κατεγμένο μάλλον από την έλευθερία, παρά κάτοχό της, θέτει υπεράνω του ανθρώπου ένα Ουδέτερο που φωτίζει την έλευθερία χωρίς να την άμφισβητεί — και έτσι συνοψίζει μάλλον παρά καταλύει μία χαρακτηριστική τάση της δυτικής φιλοσοφίας.

Τό ωδε-είναι (Dasein) που ό Χάιντεγκερ δάξει στη θέση της ψυχής, της συνειδήσεως, του 'Εγώ, συντηρεί τή δομή του "Ίδιου. Η άνεξαρτησία — ή αυτόαρχεια — έρχόταν στην πλατωνική ψυχή (και σέ όλες τίς παραποιήσεις της) από την πατριδα της, από τον κόσμο των 'Ιδεών, μέ τίς όποτες κατά τον Φαίωνα συγγενεί: συνεπώς, μέσα σέ αυτών τον κόσμο δεν μπορούσε να συναντήσει τίποτε πραγματικά ξένο. Ο λόγος, ή ικανότητα να διατηρείται αναλλοίωτη υπεράνω των άλλων του γίνεσθαι, άποσελούσε την ψυχή αυτής της ψυχής. Ο Χάιντεγκερ άρνείται στον άνθρωπο αυτή την κυρίαρχη θέση, αλλά εργαταιείται τό ωδε-είναι μέσα στο "Ίδιο, ως θητό. Η δυνατότητα να εκμηδενιστεί είναι άκρίβως συστατική του ωδε-είναι, και συντηρεί έτσι την έαυτότητά του (ipseité). Αυτό τό μηδέν είναι ένας θάνατος,

ό δικός μου θάνατος, ή δυνατότητά μου (του άδυνάτου), ή ισχύς μου. Κανείς δεν μπορεί να πάρει τή θέση μου για να πεθάνει. Η ύπατη στιγμή της κατάληξης είναι μοναχική και προσωπική.

Βέβαια, για τον Χάιντεγκερ, ή έλευθερία του ανθρώπου εξαρτάται από τό φως του Είνα και συνεπώς δεν φαίνεται ως άρχη. "Αλλά τό ίδιο ίσχυε για τον κλασικό ιδεαλισμό, όπου ή έλεύθερη βούληση έθεωρείτο ή καλύτερη μορφή έλευθείας και όπου ή πραγματική έλευθερία υπάκουε στον παγκόσμιο λόγο. Η χαιντεγκεριανή έλευθερία είναι υπάκουη, αλλά μέ μία υπακοή που της έπιτρέπει να αναδυθεί χωρίς να την άμφισβητεί, χωρίς να άποκαλύπτει την άδικία της. Τό Είνα που ισοδυναμεί με την άνεξαρτησία των πραγματικότητων και την αυταξία που τους αναγνωρίζουμε, ισοδυναμεί με φωσφορισμό, μέ φως. Μεταβάλλεται σέ διαύγεια. Τό «μυστήριο», ουσίως σέ αυτή τή «καρτενή σαφήνεια», είναι ένας τρόπος αυτής της μεταβολής. Η άνεξαρτησία υποχωρεί σέ μαρμαρυγή. Τό Είνα και Χρόνος, τό πρώτο και κύριο έργο του Χάιντεγκερ, ίσως δεν υποστηρίξε παρά μία θέση: τό Είνα είναι άδιαχώριστο από την κατανόηση του είναι, τό Είνα είναι ήδη έπίληψη της υποκειμενικότητας. "Αλλά τό Είνα δεν είναι ένα όν. Είναι ένα Ουδέτερο που διατάσσει σκέψεις και όντα, αλλά που σκληραίνει τή θέληση αντί να της προσέχει αιδώ. Η συνειδηση της θηρότητας δεν έρχεται στον άνθρωπο από την ιδέα του άπειρου, δηλαδή δεν άποκαλύπτεται ως άτέλεια, δεν άναφέρεται στο 'Αγαθό, δεν αισθάνεται τυποένα. Η χαιντεγκεριανή φιλοσοφία σπρωώνει άκρίβως τό άπόγειο μάς σκέψης, όπου τό πεπερασμένο δεν άναφέρεται στο άπειρο! (προεκτεινοντας όρισμένες τάσεις της καννια-

¹ [Στό σημείο αυτό ό συγγραφέας παραπέμπει στο έξης χωρίο του μετέπηματος «De la description à l'existence» (En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger, Vrin, Παρίσι 1982, σ. 101-102)]: «Στήν πραγματικότητα ή άπίθεια της θεωρητικής σκέψης είναι άκρίβως τό έρεσμα της στο άπειρο. Η θεωρητική σκέψη είναι άπαθής όχι επειδή δεν είναι ένεργεια, αλλά επειδή είναι άεξάρτητη από τή συνθήκη της, και επειδή είναι, άν μπορεί να ειπωθεί, πίσω από τον έαυτό της. Μέ αυτή την έννοια ή σκέψη του πεπερασμένου είναι ήδη ή σκέψη του άπειρου. Ο Νεκιάστ έχει δίκιο. Κάθε συνειδητοποίηση είναι όρισμός, δηλαδή διάθεση του άπειρου. Τό ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας της υπάρεως δεν είναι ότι σκέφτεται τό πεπερασμένο, χωρίς να άναφέρεται στο άπειρο — πράγμα που θά ήταν άδύνατο — αλλά ότι εργαθίδου: για τό άνθρωπο όν μία σχέση μέ τό πεπερασμένο, που, άκρίβως, δεν είναι μία σκέψη. Μία σχέση που δεν είναι συνδεσμος του πεπερασμένου και του άπειρου, αλλά τό ίδιο τό γεγονός του περατοῦσθαι — τό να πεθάνεις. [...] πρέπει να δοῦμε μέχρι ποό σημείο αυτός ό τρόπος

νῆς φιλοσοφίας: διάκριση ανάμεσα σέ νόηση καί λόγο, διάφορα θέματα τῆς υπερβατολογικῆς διαλεκτικῆς), ὅπου κάθε ἔλλειψη δέν εἶναι παρά ἀδυναμία καί πλήρες σφάλμα ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ – κατάληξη μιᾶς μακρᾶς παραδόσεως ἠρωικῆς ἔπαρσης, ἐξουσίας καί ἀγριότητος.

Ἡ χαϊντεγκεριανή ὄντολογία ὑπάγει τή σχέση μέ τόν Ἄλλο στή σχέση μέ τό Οὐδέτερο πού εἶναι τό Εἶναι, καί κατά τοῦτο συνεχίζει τόν ἐκθειασμό τῆς θέλησης γιά δύναμη, τῆς ὁποίας μόνο ὁ Ἄλλος μπορεῖ νά κλονίσει τή νομιμότητα καί νά ταράξει τή ἀγαθή συνειδηση. Ὅταν ὑποδεικνύει τή λήθη τοῦ Εἶναι, κεκαλυμμένου ἀπό τίς ποικίλες πραγματικότητες τίς ὁποῖες φωτίζει, λήθη γιά τήν ὁποία θά εὐθυνόταν ἡ καταγόμενη ἀπό τόν Σωκράτη φιλοσοφία, ὅταν διερευνᾷ τόν προσανατολισμό τῆς σκέψης στήν τεχνική, ὁ Χάιντεγκερ διατηρεῖ ἐντούτοις ἕνα καθεστῶς δυνάμεως πῶ ἀπάνθρωπο ἀπό τήν κυριαρχία τῆς μηχανῆς, καί τό ὁποῖο ἴσως δέν ἔχει τήν ἴδια πηγὴ μέ αὐτήν. (Δέν εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ ἔθνικοσοσιαλισμός προερχόταν ἀπό τή μετατροπὴ τῶν ἀνθρώπων σέ πράγματα λόγῳ τῆς μηχανῆς καί ὅτι δέν στηρίζεται σέ μιὰ παγανιστικὴ σύνδεση καί μιὰ δουλοπρεπή λατρεία τῶν ὑποταγμένων ἀνθρώπων γιά τοὺς ἀφέντες καί κυρίους τους). Πρόκειται γιά μιὰ ὑπαρξή πού αὐτοπροσδιορίζεται ὡς φυσική, καί γιά τήν ὁποία ἡ μοῖρα τῆς στόν ἥλιο, τό πάτριο ἔδαφος, ὁ τόπος τῆς ὀρίζουν κάθε σημασία. Πρόκειται γιά μιὰ παγανιστικὴ ὑπαρξή, ἐπιφορτισμένη ἀπό τό Εἶναι μέ τό ρόλο τοῦ οικοδόμου καί τοῦ καλλιεργητῆ, μέσα σέ ἕνα τοπίο οἰκεῖο, πάνω σέ μιὰ μητέρα γῆ. Ἀνώνυμη, Οὐδέτερη, τήν καθορίζει ὡς ἠθικά ἀδιάφορη καί ὡς μιὰ ἠρωικὴ ἐλευθερία ξένη πρὸς κάθε ἐνοχὴ ἔναντι τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου.

Αὐτὴ ἡ μητρικότητα τῆς γῆς ὀρίζει πράγματι ὀλόκληρο τόν δυτικὸ πολιτισμό, πολιτισμό τῆς ιδιοκτησίας, τῆς ἐκμετάλλευσης, τῆς πολιτι-

νά στερήσουμε τή σχέση μέ τήν ὑπαρξή ἀπὸ τή χαρακτηριστικὴ ἔπαρση τῆς σκέψης γιά μιὰ θέση στό ἀπόλυτο, ἔχει ἤδη ὑποδειχθεῖ ἀπὸ τόν Κάντ, πρὸς τόν ὁποῖο δέν στρέφεται τυχαία ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως. Μιὰ νόηση χωρισμένη ἀπὸ τό λόγο εἶναι ἡ πρώτη ὑπόψια μιᾶς σκέψης πού δέν ἀναφέρεται στό ἄπειρο· καί ἡ ἰδέα ἐνός πρακτικοῦ λόγου καί ἀληθειῶν ἀπλῶς πρακτικῶν ἀναγγέλλει ἤδη τήν ἀναγνώριση ἀληθειῶν ὑπαρξιακῶν, τῆς ἀλήθειας πού εἶναι ὀλοκλήρωση, καί διαφέρει ἀπὸ τή θεωρητικὴ ἀλήθεια. Βέβαια, ἡ καντιανὴ ἠθικὴ ξαναβρίσκει τίς ἀπειρες πραγματικότητες καί, συνεπῶς, δέν θεμελιώνει τήν ὑπαρξή στό μηδέν – θεμελιώνει ὅμως, τουλάχιστον, τή συνεχὴ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀλήθειες ἀπλῶς πρακτικῆς καί ἀλήθειες θεωρητικῆς (ὅπου οἱ πρῶτες δέν προέρχονται ἀπὸ μιὰ σκέψη κατώτερη ἀπ' ὅ,τι οἱ δευτέρες) – προβάλλει τήν ἰδέα μιᾶς σκέψης πού δέν ἔχει πιά τή δομὴ τῆς καρτεσιανῆς σκέψης.»

κῆς τυραννίας καί τοῦ πολέμου. Ὁ Χάιντεγκερ δέν συζητεῖ τήν προτεχνικὴ δύναμη τῆς κατοχῆς πού ἐμφανίζεται στή βάση ἤδη τῆς ἀντιληπτικῆς ἰκανότητος, καί πού κανεὶς ἐξᾴλλου δέν περιέγραψε μέ τόσο μεγαλοφυὴ τρόπο, ὅσο αὐτός. Στήν ἀντίληψη βρίσκει ἐντέλει κατάλυμα ὁ πῶ ἀφηρημένος γεωμετρικὸς χῶρος, ἡ ἀντίληψη ἡ ἴδια ὅμως δέν μπορεῖ νά βρεῖ θέση μέσα σέ ὀλόκληρο τό ἄπειρο τῆς μαθηματικῆς ἔκτασης. Οἱ χαϊντεγκεριανές ἀναλύσεις τοῦ κόσμου, πού στό *Εἶναι καί Χρόνος* στηρίζονταν στό ὀπλοστάσιο τῶν κατασκευασμένων πραγμάτων, εἶναι στήν ὕστερη φιλοσοφία του παρμένες ἀπὸ τή θέα τῶν ἀνοιχτῶν τοπίων τῆς Φύσης, ἀπρόσωπης γονιμότητος, μήτρας τῶν μεμονωμένων ὄντων, ἀνεξάντλητης ὕλης τῶν πραγμάτων.

Ὁ Χάιντεγκερ δέν συνοψίζει ἀπλῶς μιὰ ὀλόκληρη ἐξελικτικὴ πορεία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας. Τήν ἐκθειάζει δείχνοντας μέ τόν πῶ παθητικὸ τρόπο τήν ἀντιθησκευτικὴ τῆς οὐσίας ἀποκρυσταλλωμένη σέ θρησκεία ἀπὸ τήν ἀνάποδη. Ἡ φαινὴ νηφαλιότητα αὐτῶν πού αὐτοαποκαλοῦνται φίλοι τῆς ἀλήθειας καί ἐχθροὶ τῆς δόξας, ἐπέπρωτο νά ἔχει λοιπὸν μιὰ μυστηριώδη προέκταση! Μέ τόν Χάιντεγκερ ὁ ἀθεϊσμός εἶναι παγανισμός, τὰ προσωκρατικὰ κείμενα εἶναι τό ἀντίθετο τῆς Γραφῆς. Ὁ Χάιντεγκερ δείχνει σέ ποιά μέθη κολυμπάει ἡ φαινὴ νηφαλιότητα τῶν φιλοσόφων.

Ἐν συνόψει, οἱ γνωστὲς θέσεις τῆς χαϊντεγκεριανῆς φιλοσοφίας: ἡ προτεραιότητα τοῦ Εἶναι σέ σχέση μέ τὸ ὄν, τῆς ὄντολογίας σέ σχέση μέ τή μεταφυσικὴ, ὀλοκληρώνουν τήν ἀποδοχὴ μιᾶς παραδόσεως, στήν ὁποία τό ἴδιο ἐξουσιάζει τό Ἄλλο, ἡ ἐλευθερία – ἀκόμη καί ἂν συμπίπτει μέ τό λόγο – προηγεῖται τῆς δικαιοσύνης. Ἡ τελευταία ἄραγε δέν συνίσταται στό νά θέτει κανεὶς πρὸ τῆς ὑποχρέωσης ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ τήν ὑποχρέωση ἔναντι τοῦ Ἄλλου – νά θέτει τό Ἄλλο πρὸ τοῦ ἴδιου;

III. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου

Ἀντιστρέφοντας τοὺς ὅρους προτιθέμεθα νά ἀκολουθήσουμε μιὰ παράδοση τουλάχιστον ἐξίσου ἀρχαία – αὐτήν πού δέν δεσμεύει τό δικαίωμα στή δύναμη καί πού δέν ὑποτάσσει κάθε ἄλλο στό ἴδιο. Ἀντίθετα μέ τοὺς χαϊντεγκεριανούς καί τοὺς νεοεγελιανούς, γιά τοὺς ὁποίους ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει μέ τόν ἀθεϊσμό, πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ παράδοση τοῦ Ἄλλου δέν εἶναι κατανάγκη θρησκευτικὴ, ὅτι εἶναι φιλοσοφικὴ. Ὁ Πλάτων συνάπτεται πρὸς αὐτήν, ὅταν θέτει τό Ἄγαθόν ἐπέκεινα τῆς οὐσίας καί ὅταν στόν *Φαῖδρον* ὀρίζει τόν πραγματικὸ

διάλογο ως διάλογο με τούς θεούς. Κυρίως όμως η καρτεσιανή ανάλυση του άπειρου σχηματίζει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο ένα οικοδόμημα τό οποίο και θέλουμε να θυμίσουμε σε αδρές γραμμές.

Στόν Ντεκάρτ τό έγώ πού σκέφτεται διατηρεί μία σχέση με τό "Άπειρο. Αύτή ή σχέση δέν είναι τέτοια πού νά συνδέει περιέχον πρós περιεχόμενο — άφοϋ τό έγώ δέν μπορεί νά περιέχει τό "Άπειρο· ούτε τέτοια πού νά συνδέει περιεχόμενο πρós περιέχον, άφοϋ τό έγώ είναι χωρισμένο από τό "Άπειρο. Αύτή ή σχέση, έτσι άρνητικά άποδοσμένη, είναι ή ιδέα του "Άπείρου μέσα μας.

"Έχουμε βέβαια επίσης τίς ιδέες τών πραγμάτων: αλλά ή ιδέα του άπείρου έχει έτούτο τό ξεχωριστό, ότι τό ιδεατό της (ideatum) υπερβαίνει τήν ιδέα του. "Η άπόσταση ανάμεσα σε ιδέα και ιδεατό δέν ισοδυναμεί, όσον άφορā τήν ιδέα του άπείρου, με τήν άπόσταση πού χωρίζει στίς άλλες παραστάσεις τό νοητικό ένέργημα από τό αντικείμενό του. Τό χάσμα πού χωρίζει τό νοητικό ένέργημα από τό αντικείμενό του δέν είναι τόσο βαθύ πού νά μήν μπορεί νά πεί ο Ντεκάρτ ότι ή ψυχή μπορεί δώσει λόγο από μόνη της για τίς ιδέες τών πεπερασμένων πραγμάτων. "Η άποβλεπτικότητα (intentionalite) πού έμφυχώνει τήν ιδέα του άπείρου δέν συγκρίνεται με καμία άλλη: αντικρίζει αυτό πού δέν μπορεί νά άγκαλιάσει και, με αύτή τήν έννοια άκριβώς, τό "Άπειρο. Για νά άντιστρέψουμε τίς παραπάνω διατυπώσεις — ή έτερότητα του άπείρου δέν εκμηδενίζεται, δέν άμβλύνεται στή σκέψη πού τό σκέφτεται. Σκεπτόμενο τό άπειρο — τό έγώ έξαρχής σκέφτεται περισσότερο από όσο σκέφτεται. Τό άπειρο δέν έγκλείεται στήν ιδέα του άπείρου, δέν συλλαμβάνεται: ή ιδέα αύτή δέν είναι μία έννοια. Τό άπειρο είναι τό ριζικά, τό άπόλυτα άλλο. "Η ύπεροχή του άπείρου σε σχέση με τό έγώ, πού είναι χωρισμένο από αυτό και τό σκέφτεται, συνιστά τήν πρώτη ένδειξη τής άπειρότητάς του.

"Η ιδέα του άπείρου είναι λοιπόν ή μόνη πού αναγγέλλει αυτό πού άγνοούμε. "Έχει έμβληθεί μέσα μας. Δέν είναι άνάμνηση. Πρόκειται για έμπειρία με τή μόνη ριζική σημασία του όρου: σχέση με τό έξωτερικό, με τό "Άλλο, χωρίς αύτή ή έξωτερικότητα νά μπορεί νά έσωματωθεί στό "ίδιο. "Ο στοχαστής πού έχει τήν ιδέα του άπείρου είναι κάτι περισσότερο από τον έαυτό του, και αύτή ή πλήρωση, αύτή ή περίσσεια, δέν έρχονται ένδοθεν, όπως στο περίφημο πρόταγμα (projet) τών συγχρόνων φιλοσόφων, όπου τό υποκείμενο αύθυπερβαίνεται δημιουργώντας.

Πώς μπορεί ένα τέτοιο οικοδόμημα νά παραμείνει φιλοσοφικό; Τί είδους είναι ή σχέση πού, έγκαθιστώντας τό περισσότερο μέσα στο λιγότερο, δέν μεταβάλλεται στή σχέση όπου κατά τούς μυστικούς ή τραβηγμένη από τή φωτιά χρυσαλλίδα αναλώνεται στή φωτιά; Πώς νά διατηρήσουμε τά όντα χωρισμένα, πώς νά μή συσκοτιστούν στήν άλληλομέθεξη, έναντίον τής οποίας ή φιλοσοφία του "Ιδιου θά διατηρεί τήν άθάνατη τιμή ότι διαμαρτυρήθηκε;

IV. "Η ιδέα του άπείρου και τό πρόσωπο του "Άλλου

"Η έμπειρία — ή ιδέα — του άπείρου θεμελιώνεται στή σχέση με τον "Άλλο. "Η ιδέα του άπείρου είναι ή κοινωνική σχέση.

"Η σχέση αύτή συνίσταται στήν προσέγγιση ενός άπολύτως έξωτερικού όντος. Τό άπειρο αυτού του όντος, πού δέν μπορούμε άκριβώς γι' αυτό νά τό περιέχουμε, έγγυάται και συγκροτεί αύτήν τήν έξωτερικότητα, ή οποία δέν ισοδυναμεί με τήν άπόσταση ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο. Τό αντικείμενο, όπως είδαμε, άφομοιώνεται στήν ταυτότητα του "Ιδιου. Τό "Έγώ τό κάνει θέμα του, και έν συνεχεία ιδιοκτησία του, λάφυρο, θήραμά του ή θύμα του. "Η έξωτερικότητα του άπείρου όντος εκδηλώνεται στήν αντίσταση πού από τήν εμφάνιση — από τήν έπιφάνειά του (épiphanie) — αντιτάσσει σε όλες μου τίς δυνάμεις. "Η έπιφάνειά του δέν είναι άπλώς ή παρουσία μιάς μορφής μέσα στο φώς, άισθητό ή νοητό, αλλά ήδη αυτό τό όχι πού εκτοξεύεται έναντίον τών δυνάμεών μου. "Ο λόγος του είναι: «Ού φονεύσεις».

Βέβαια ο άλλος προσφέρεται σε όλες μου τίς δυνάμεις, υποπίπτει σε όλες μου τίς πανουργίες, σε όλα μου τά έγκλήματα. "Η μου άντιστέκεται με όλα του τή δύναμη και με όλα τά άπρόβλεπτα μέσα τής δικής του έλευθερίας. "Αναμετρίεμαι μαζί του. "Αλλά μπορεί επίσης — και έδω είναι πού μου παρουσιάζει τό πρόσωπό του — νά μου άντιταχθεί άποφεύγοντας κάθε άναμέτρηση, με τήν πλήρη άποκάλυψη και τήν πλήρη γυμνότητα τών άνυπεράσπιστων ματιών του, με τήν ευθύτητα, με τήν άπόλυτη διαπεραστικότητα του βλέμματός του. "Η έγωτική μέρμνα τής συνείδησης, πού αναγνωρίζεται σε όλες τίς περιπέτειές της δέσμη του "Έαυτού της, έδω παίρνει τέλος: ή άληθινή έξωτερικότητα είναι σε αυτό τό βλέμμα πού μου άπαγορεύει κάθε κατάκτηση. "Οχι ότι οι άνεπαρκείς δυνάμεις μου δέν άντέχουν τήν πρόκληση τής κατάκτησης, αλλά δέν μπορώ πιά νά μπορώ: ή δομή τής έλευθερίας μου, θά τό δοϋμε πιο κάτω, άντιστρέφεται ολότελα. "Έδω συγκροτείται μία

σχέση ὄχι μέ μιά πολύ μεγάλη αντίσταση, ἀλλά μέ τό ἀπολύτως ἄλλο — μέ τήν αντίσταση τοῦ μή ἀντιστεκόμενου, μέ τήν ἠθική ἀντίσταση. Αὐτή εἶναι πού διανοίγει τήν ἴδια τή διάσταση τοῦ ἀπείρου — αὐτοῦ πού σταματάει τόν ἀκάθεκτο ἐπεκτατισμό τοῦ Ἰδίου καί τοῦ Ἐγώ. Ὀνομάζουμε πρόσωπο τήν ἐπιφάνεια αὐτοῦ πού μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ τόσο ἄμεσα σέ ἓνα Ἐγώ, καί συνεπῶς ἐξίσου ἐξωτερικά.

Τό πρόσωπο δέν μοιάζει καθόλου μέ τήν πλαστική μορφή, πάντοτε ἤδη ἐγκαταλελειμμένη, προδομένη ἀπό τό εἶναι πού φανερώνει — σάν τό μάρμαρο, ἀπό τό ὁποῖο ἤδη ἀπουσιάζουν οἱ θεοί πού παριστάνει. Διαφέρει ἀπό τή ζωική ὄψη, ὅπου μέσα στήν ἀνοησία τοῦ ζώου πού τή χαρακτηρίζει, τό ὄν δέν ἀπαντᾷ ἀκόμα. Στό πρόσωπο ὁ ἐκφραζόμενος παρίσταται στήν ἐκφραση, ἐκφράζει τήν ἴδια του τήν ἐκφραση — μένει πάντοτε κύριος τοῦ νοήματος πού ἀποδεδεσμύει. «Καθαρή ἐνέργεια» μέ τόν τρόπο του, ἀρνεῖται γιά τόν ἑαυτό του τήν ταύτιση, δέν ἐπιστρέφει στό ἤδη ἐγνωσμένο, βοηθᾷ, ὅπως λέει ὁ Πλάτων, τόν ἑαυτό του, μιλάει. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν γλώσσα.

Ἡ ἠθική ἀντίσταση εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἀπείρου. Ἄν ἡ ἐντυπωμένη στό πρόσωπο ἀντίσταση στό φόνο δέν ἦταν ἠθική ἀλλά πραγματική, θά εἶχαμε πρόσβαση σέ μία πραγματικότητα πολύ ἀνίσχυρη ἢ πολύ ἰσχυρή. Θά κατέρριπτε ἴσως τή θέλησή μας. Ἡ θέληση θά κρινόταν παράλογη καί αὐθαίρετη. Ἄλλά δέν θά εἶχαμε πρόσβαση στό ἐξωτερικό ὄν, αὐτό πού ἀπολύτως δέν μπορεῖ κανείς οὔτε νά περιλάβει οὔτε νά ἀποκτήσει, ὅπου ἡ ἐλευθερία μας ἀρνεῖται τόν ἰμπεριαλισμό της ὡς ἐγώ, καί ὅπου δέν νομίζει τόν ἑαυτό της μόνο αὐθαίρετο ἀλλά καί ἀδικο. Ἄλλά αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος δέν εἶναι ἀπλῶς μιά ἄλλη ἐλευθερία: γιά νά μοῦ παρέχει τήν ἐπίγνωση τῆς ἀδικίας πρέπει τό βλέμμα του νά μοῦ ἔρχεται ἀπό τή διάσταση τοῦ ἰδεώδους. Πρέπει ὁ ἄλλος νά εἶναι πιό κοντά στόν Θεό ἀπό ὅ,τι Ἐγώ. Πράγμα πού ἀσφαλῶς δέν εἶναι μιά ἐπίγνωση τοῦ φιλοσόφου, ἀλλά τό πρώτο δεδομένο τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, πού θά μπορούσαμε νά τήν ὀρίσουμε ὡς συνειδήση τῆς προτεραιότητας τοῦ ἄλλου σέ σχέση μέ μένα. Ἡ σωστή δικαιοσύνη ἀρχίζει ἀπό τόν ἄλλο.

V. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου

Ἡ ἠθική σχέση δέν ἐγκεντρίζεται σέ μιά προηγούμενη γνωστική σχέση. Εἶναι θεμέλιο καί ὄχι ἐποικοδόμημα. Διακρίνοντάς την ἀπό τή γνώση δέν τή μειώνουμε σέ ὑποκειμενικό συναίσθημα. Μόνο ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου, ὅπου τό εἶναι ὑπερχειλίζει τήν ἰδέα, ὅπου τό ἄλλο

ὑπερχειλίζει τό Ἰδιο, διαφεύγει τῶν ἐσωτερικῶν παιχιδιῶν τῆς ψυχῆς καί δικαιούται ἐπομένως τό ὄνομα τῆς ἐμπειρίας, τῆς σχέσης μέ τό ἐξωτερικό. Ὅποτε εἶναι περισσότερο γνωστική ἀπό τήν ἴδια τή γνώση καί κάθε ἀντικειμενικότητα ὀφείλει νά μετέχει σέ αὐτήν.

Ἡ ἐν Θεῷ ὄρασις (τοῦ δεύτερου Μεταφυσικοῦ Διαλόγου) τοῦ Μαλμπράνς ἐκφράζει συγχρόνως αὐτή τήν ἀναφορά κάθε γνώσεως στήν ἰδέα τοῦ ἀπείρου καί τό γεγονός ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου δέν εἶναι σάν τίς ἄλλες γνώσεις, πού ἀναφέρονται σέ αὐτήν. Δέν μπορεῖ κανείς πράγματι νά ὑποστηρίξει πῶς αὐτή ἡ ἰδέα καθαυτήν εἶναι μιά θεματοποίηση ἢ ἀντικειμενοποίηση, ἀδιαφορώντας γιά τήν παρουσία τοῦ ἄλλου μέσα στό Ἰδιο, παρουσία στήν ὁποία ἀκριβῶς δείχνει. Στόν Ντεκάτ μιά ὀρισμένη ἀσάφεια διατηρεῖται στό σημεῖο αὐτό, καθώς τό cogito στηρίζεται στόν Θεό καί συγχρόνως ἀποδεικνύει τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ: ἡ προτεραιότητα τοῦ ἀπείρου ὑπάγεται στήν ἐλεύθερη συγκατάθεση τῆς θελήσεως, κυρίας ἐξαρχῆς τοῦ ἑαυτοῦ της.

Ὅτι ἡ ψυχική ὀρμή πού εἶναι πιό γνωστική ἀπό τή γνώση θά μπορούσε νά ἔχει μιά δομή διαφορετική ἀπό τή θεωρησιακή στάση — αὐτό εἶναι τό σημεῖο στό ὁποῖο χωρίζουμε μέ τό γράμμα τοῦ καρτεσιανισμοῦ. Τό ἄπειρο δέν εἶναι ἀντικείμενο θεωρήσεως, δέν εἶναι δηλαδή σύμμετρο πρὸς τή σκέψη πού τό σκέφτεται. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου εἶναι μιά σκέψη πού ἀνά πάσα στιγμή σκέφτεται περισσότερο ἀπό ὅσο σκέφτεται. Μιά σκέψη πού σκέφτεται περισσότερο ἀπό ὅσο σκέφτεται εἶναι ἐπιθυμία. Ἡ Ἐπιθυμία «μετῶν» τήν ἀπειρότητα τοῦ ἀπείρου.

Ὁ ὅρος πού διαλέξαμε γιά νά σημάνουμε τήν ὀρμή, τήν περίσσεια αὐτῆς τῆς ὑπέρβασης, ἀντιτίθεται τόσο στή συναισθηματικότητα τῆς ἀγάπης ὅσο καί στήν ἔνδεια τῆς ἀνάγκης. Ἐκτός ἀπό τήν πείνα πού ικανοποιεῖ κανείς, τή δίψα πού καταπαύει καί τίς αἰσθήσεις πού καθησυχάζει, ὑπάρχει τό ἄλλο, ἀπολύτως ἄλλο, πού ποθεῖ κανείς πέρα ἀπό αὐτές τίς ικανοποιήσεις, χωρίς τό σῶμα νά γνωρίζει κανέναν τρόπο νά κατευνάσει τήν Ἐπιθυμία, χωρίς νά εἶναι δυνατό νά ἐφεύρει κάποιον νέο δέλεαρ. Ἐπιθυμία ἀκόρεστη ὄχι ἐπειδή ἀνταποκρίνεται σέ μίαν ἀπεριόριστη πείνα, ἀλλά ἐπειδή δέν ἀποζητᾷ τροφή. Ἐπιθυμία χωρίς ικανοποίηση πού, ἀκριβῶς γι' αὐτό, λαμβάνει ἀπόδειξη τῆς ἐτερότητας τοῦ ἄλλου. Καί τήν τοποθετεῖ στή διάσταση ὕψους καί ἰδεώδους, τήν ὁποία διανοίγει ἀκριβῶς μέσα στό εἶναι.

Οἱ ἐπιθυμίες πού μπορεῖ κανείς νά ικανοποιήσει δέν μοιάζουν στήν Ἐπιθυμία παρά μέ διαλείψεις: στίς ἀπογοητεύσεις τῆς ικανοποίησης

ή στην πληθώρα των κενών που κατακερματίζουν την ήδονή τους. "Αδिका περινοῦνται γιά τήν οὐσία τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ ἀληθινή Ἐπιθυμία εἶναι ἐκείνη τήν ὅποια τό ποθούμενο δέν πληροῖ, ἀλλά συνεχῶς ἐπιτείνει. Εἶναι καλοσύνη. Δέν ἀναφέρεται σέ μιά χαμένη πατρίδα ἢ πληρότητα, δέν εἶναι ἡ ἀγωνία τῆς ἐπιστροφῆς — δέν εἶναι νοσταλγία. Εἶναι ἡ ἔνδεια μέσα στό εἶναι πού εἶναι πλήρως καί ἀπό τό ὅποιο τίποτε δέν λείπει. Ὁ πλατωνικός μῦθος τοῦ ἔρωτος, γιου τοῦ Πόρου καί τῆς Πενίας, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι μαρτυρεῖ ἐπίσης τή μέσα στην Ἐπιθυμία ἔνδεια τοῦ πλούτου, τήν ἀνεπάρκεια τοῦ αὐτάρκους; Ἀπορρίπτοντας ὁ Πλάτων στό *Συμπόσιο* τό μῦθο τοῦ ἀνδρογύνου δέν ἐπιβεβαίωσε τή μή νοσταλγική φύση τῆς Ἐπιθυμίας, τήν πληρότητα καί τή χαρά τοῦ ὄντος πού τή δοκιμάζει;

VI. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπέιρου καί ἡ ἠθική συνείδηση

Πῶς ξεφεύγει τό πρόσωπο ἀπό τή διακριτική ἐξουσία τῆς θέλησης μέ ὅλη τήν προφάνεια πού τούτη διαθέτει; Νά γνωρίσει κανείς τό πρόσωπο δέν σημαίνει νά ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ προσώπου, καί νά ἀποκτήσει συνείδηση δέν σημαίνει νά συγκατατεθεῖ ἐλεύθερα; Ἡ ἰδέα τοῦ ἀπέιρου ὡς ἰδέα, δέν ὀδηγεῖ ἀναπόδραστα στό σχῆμα τοῦ Ἰδίου πού ἐγκλωβίζει τό "Ἄλλο; Αὐτό θά ἴσχυε, ἂν ἡ ἰδέα τοῦ ἀπέιρου δέν σήμαινε τήν κατάρριψη τῆς ἀγαθῆς συνείδησης τοῦ Ἰδίου. Στήν πραγματικότητα ὅλα συμβαίνουν σάν ἡ παρουσία τοῦ προσώπου — ἡ ἰδέα τοῦ ἀπέιρου μέσα μου — νά ἦταν ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐλευθερίας μου.

Ὅτι ἡ ἐλεύθερη βούληση εἶναι αὐθαίρετη καί ὅτι θά ἔπρεπε νά ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό αὐτό τό στοιχειῶδες στάδιο εἶναι μιά παμπάλαια βεβαιότητα τῶν φιλοσόφων. Ἀλλά γιά ὅλους ἡ αὐθαιρεσία παραπέμπει σέ ἓνα ἔλλογο θεμέλιο, πού συνεπάγεται αὐτοδικαίωση τῆς ἐλευθερίας. Τό ἔλλογο θεμέλιο τῆς ἐλευθερίας εἶναι πάλι ἡ ὑπεροχή τοῦ Ἰδίου.

Ἡ ἀναγκαιότητα νά ἐλέγξουμε τήν αὐθαιρεσία δέν ὀφείλεται ἄλλωστε παρά στην ἀποτυχία πού ἐνδεχομένως συνάντησε ἡ ἐλεύθερη δύναμη. Γιά τό αὐθόρμητο τῆς ἐλευθερίας δέν τίθεται θέμα — αὐτή μοιάζει νά εἶναι ἡ κυρίαρχη παράδοση τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας. Μόνο ὁ περιορισμός τῆς ἐλευθερίας θά ἦταν τραγικός ἢ θά δημιουργοῦσε σκάνδαλο. Ἡ ἐλευθερία συνιστᾷ πρόβλημα ἐπειδή ἀκριβῶς δέν εἶναι ἀντικείμενο ἐπιλογῆς. Ἡ ἀποτυχία τοῦ αὐτονόητου θά ἀφύπνιζε τό λόγο καί τή θεωρία. Θά ὑπῆρχε μιά λύπη μητέρα σοφίας. Ἡ ἀποτυ-

χία θά μέ ὠθοῦσε νά χαλιναγωγῆσω τή βιαιότητά μου, καί θά εἰσῆγε τήν τάξη στίς ἀνθρώπινες σχέσεις, καθώς ὅλα ἐπιτρέπονται ἐκτός ἀπό τό ἀδύνατο. Κυρίως οἱ νεότερες πολιτικές θεωρίες, ἀπό τόν Χόμπς καί μετά, συναγουν τήν κοινωνική τάξη νομιμότητας ἀπό τό ἀναμφισβήτητο δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας.

Τό πρόσωπο τοῦ "Ἄλλου εἶναι ἡ ἀποκάλυψη ὄχι τῆς αὐθαιρεσίας τῆς θέλησης, ἀλλά τῆς ἀδικίας πού τή χαρακτηρίζει. Ἡ συνείδηση ὅτι εἶμαι ἀδικος προκύπτει ὄχι ὅταν ἐνδίδω στό γεγονός, ἀλλά ὅταν ἐνδίδω στόν "Ἄλλο. Ὁ "Ἄλλος μοῦ δίνεται στό πρόσωπό του ὄχι ὡς ἐμπόδιο, οὔτε ὡς πρὸς ἐκτίμηση ἀπειλή, ἀλλά ὡς αὐτό πού μέ μετρά. Πρέπει νά μετρηθῶ μέ τό ἄπειρο γιά νά αἰσθανθῶ ἀδικος. Προκειμένου νά γνωρίσω τήν ἀτέλειά μου, ἡ ἰδέα τοῦ ἀπέιρου, πού εἶναι ἐπίσης ἡ ἰδέα τοῦ τέλειου, ὅπως ξέρεי ὁ Ντεκάρτ, προϋποτίθεται. Τό ἄπειρο δέν μέ ἐμποδίζει σάν μιά δύναμη πού ὀδηγεῖ τή δική μου σέ ἀποτυχία: ἀμφισβητεῖ τό ἀγροῖκο δικαίωμα τῶν δυνατοτήτων μου, τήν ἀλαζονική μου αὐθορμησία ὡς ζῶντος, ὡς «ἀκάθεκτης δύναμης».

Ἀλλά ὁ τρόπος αὐτός νά μετρηθεῖ κανείς μέ κριτήριο τήν τελειότητα τοῦ ἀπέιρου δέν εἶναι μέ τή σειρά του μιά θεωρητική ἀντιμετώπιση, ὅπου ἡ ἐλευθερία θά ἐπανακτοῦσε αὐτομάτως τά δικαιώματά της. Εἶναι μιά ντροπή πού φέρει γιά τόν ἑαυτό της ἡ ἐλευθερία, καθώς ἀνακαλύπτει ὅτι μέ τό πού θά ἐκδηλωθεῖ εἶναι θανάσιμη καί ἀρπαχτική. Ἐνας ἐρμηνευτής τοῦ δευτέρου αἰώνα, περισσότερο ἀνήσυχος γιά τό τί ὀφείλε νά πράξει παρά γιά τό τί μπορούσε νά ἐλπίζει, θεωροῦσε ἀκατανόητο ὅτι ἡ Βίβλος ἀρχίζει μέ τήν ἀφήρηση τῆς Δημιουργίας, ἀντί νά μᾶς τοποθετήσει ἐξαρχῆς ἐνώπιον τῶν πρώτων ἐντολῶν τῆς Ἐξόδου. Μέ μεγάλη δυσκολία παραδέχτηκε ἐντέλει ὅτι ἡ ἀφήρηση τῆς δημιουργίας ἦταν ἐξίσου ἀναγκαῖα γιά τή ζωή τοῦ δίκαιου: ἂν ἡ γῆ δέν ἦταν διωρισμένη στόν ἄνθρωπο, ἀλλά ἀπλούστατα κατακτημένη ἀπό αὐτόν, ὁ ἄνθρωπος θά τήν κατεῖχε σάν ληστής. Ἡ αὐτόματη καί ἀφελῆς κατοχή δέν μπορεῖ νά δικαιωθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι αὐτόματη.

Ἡ ὑπαρξη δέν εἶναι καταδικασμένη στην ἐλευθερία. Ἀλλά ἔχει κριθεῖ καί χρισθεῖ ὡς ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία δέν θά μπορούσε νά παρουσιαστεῖ ἐντελῶς γυμνή. Αὐτό τό χρίσμα τῆς ἐλευθερίας συνιστᾷ τήν ἴδια τήν ἠθική ζωή. Εἶναι πέρα γιά πέρα ἑτερονομία.

Ἡ θέληση, πού στή συνάντηση μέ τόν ἄλλο κρίνεται, δέν ἀναλαμβάνει ἡ ἴδια τήν κρίση πού δέχεται. Κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀκόμα ἡ ἐπαναφορά τοῦ ἴδιου, τό ὅποιο θά ἀποφάσιζε ἀνεκκλήτως γιά τό

Ἄλλο, ἡ ἑτερονομία θά βρισκόταν ἀπορροφημένη στήν αὐτονομία. Ἡ δομή ἐλεύθερης θέλησης πού μετατρέπεται σέ καλοσύνη παύει νά μοιάζει μέ τήν ἀλαζονική καί αὐτάρκη αὐθορμησία τοῦ Ἐγώ καί τῆς εὐτυχίας πού θά ἦταν ἡ ἔσχατη κίνηση τοῦ εἶναι. Εἶναι σάν ἀναστροφή της. Καθώς ἡ ζωή τῆς ἐλευθερίας ἀποκαλύπτεται ἄδικη, ἡ ἐξακολούθησή της μέσα στήν ἑτερονομία εἶναι γιά τήν ἐλευθερία μιᾶ ἀτέρμων ταραχή ὅπου ἀμφισβητεῖ διαρκῶς τόν ἑαυτό της. Καί ἔτσι διανοίγονται τά βάθη τῆς ἐσωτερικότητας. Ἡ κορύφωση τῶν ἀπαιτήσεων πού ἔχω ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ μου κάνει πιά αὐστηρή τήν κρίση πού στοχεύει σέ μένα, τήν ὑπευθυνότητά μου. Καί ἡ ἐπιβάρυνση τῆς ὑπευθυνότητάς μου κορυφώνει αὐτές τίς ἀπαιτήσεις. Σέ αὐτή τή διαδικασία ἡ ἐλευθερία μου δέν ἔχει τόν τελευταῖο λόγο, δέν ἐπιστρέφω ποτέ στή μοναξιά μου ἢ, ἂν θέλετε, ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι οὐσιαστικά ἀνικανοποίητη, εἶναι, ἂν θέλετε πάλι, Ἐπιθυμία.

Τό ἀκόρεστο τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα πάθος πού χαρακτηρίζει τίς λεπτεπίλεπτες καί ἀναποφάσιστες ψυχές, εἶναι ὁ αὐτοπεριορισμός, ἡ ἀναδίπλωση, ἡ ὑποχώρηση καί ἡ συστολή τῆς συνειδήσεως: καί ἡ ἠθική συνείδηση ἡ ἴδια δέν ἔχει κληθεῖ σέ αὐτή τή διαδικασία ὡς μιᾶ «ἰδιαιτέρως ἀξιόσυστατη» ποικίλη τῆς συνειδήσεως, ἀλλά ὡς συγκεκριμένη μορφή πού τή συνιστᾷ ἓνα πάθος πιά οὐσιαστικό ἀπό τήν ἐλευθερία, ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου. Συγκεκριμένη μορφή αὐτοῦ πού προηγεῖται τῆς ἐλευθερίας καί πού, ὡστόσο, δέν μᾶς ἐπαναφέρει οὔτε στή βία οὔτε στή σύγχυση ὅσων εἶναι χωρισμένα οὔτε στήν ἀναγκαιότητα οὔτε στή μοίρα.

Ἴδου ἐπιτέλους ἡ κατάσταση ὅπου κατεξοχὴν δέν εἶναι κανείς μόνος του. Ἄν αὐτή ἡ κατάσταση δέν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης τοῦ Ἄλλου, εἶναι ἐπειδὴ ἡ ἀπόδειξη προϋποθέτει ἤδη τή δραστηριοποίηση καί τή συναίνεση μιᾶς ἐλεύθερης θελήσεως, μιᾶς βεβαιότητας. Ἔτσι ἡ κατάσταση ὅπου ἡ ἐλεύθερη θέληση ἀποκτᾷ ἐξουσία προηγεῖται τῆς ἀπόδειξης. Κάθε βεβαιότητα εἶναι πράγματι τό ἔργο μιᾶς μονήρους ἐλευθερίας. Δεξίωση τοῦ πραγματικοῦ μέσα στίς ἀριστοτικές ἰδέες μου, συναίνεση τῆς ἐλεύθερης θελήσεώς μου — ἡ ὑστατη χειρονομία τῆς γνώσης εἶναι ἐλευθερία. Ἡ στάση ἐνώπιος ἐνωπίω, ὅπου αὐτή ἡ ἐλευθερία ἀμφισβητεῖται ὡς ἄδικη, ὅπου συνειδητοποιεῖται ὡς δεσπότης καί δικαστής, συντελεῖται πρὶν ἀπό κάθε βεβαιότητα, ἀλλά ἐπίσης καί πρὶν ἀπό κάθε ἔλλειψη βεβαιότητας.

Ἡ κατάσταση αὐτή εἶναι ἐμπειρία μέ τό βαθύτερο νόημα τοῦ

ἄρου: ἐπαφή μέ μιᾶ πραγματικότητα πού δέν ἀπορροφᾶται σέ καμία ἀριστοτική ἰδέα, πού τίς ὑπερχειλίζει ὅλες — καί γι' αὐτό ἀκριβῶς μπορέσαμε νά μιλήσουμε γιά ἀπειρο. Καμία ἐκδήλωση τῆς ἐλευθερίας δέν θά μπορούσε νά ἰδιοποιηθεῖ τό πρόσωπο οὔτε νά δώσει τήν ἐντύπωση ὅτι τό «συγκροτεῖ». Τό πρόσωπο ἦταν ἤδη ἐκεῖ ὅταν τό προλάμβαναν ἢ τό συγκροτοῦσαν — συμμετεῖχε, μιλοῦσε. Τό πρόσωπο εἶναι καθαρὴ ἐμπειρία, ἐμπειρία χωρίς ἐννοιακὴ προσπέλαση. Ἡ ἀντίληψη, μέ τήν ὁποία τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἐγγράφονται στό Ἐγώ, παίρνει τέλος —μπροστά στον Ἄλλο— μέσα στήν ἀπο-γοήτευση, μέσα στή στεριότητα πού χαρακτηρίζει ὅλες τίς προσπάθειες νά περικλείσουμε αὐτή τήν πραγματικότητα. Ἄλλά πρέπει νά διακρίνουμε τήν καθαρὰ ἀρνητικὴ ἀκαταληψία τοῦ Ἄλλου, πού ὀφείλεται στήν κακή μας θέληση — καί τήν οὐσιαστικὴ ἀκαταληψία τοῦ ἀπείρου, πού ἔχει μιᾶ θετικὴ πλευρά: εἶναι ἠθικὴ συνείδηση καί Ἐπιθυμία.

Τό ἀκόρεστο τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ἡ ἀπογοήτευση ἀπέναντι στον ἄλλο, συστοιχοῦν πρὸς τήν Ἐπιθυμία. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τά βασικὰ σημεῖα ὅλης αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Ἡ Ἐπιθυμία τοῦ ἀπείρου δέν εἶναι ἡ συναισθηματικὴ αὐταρέσκεια τοῦ ἔρωτα, ἀλλά ἡ αὐστηρότητα τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος. Καί ἡ αὐστηρότητα τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος δέν ἀντιτίθεται βάνουσα, ἀλλά εἶναι Ἐπιθυμία, χάρις στήν ἔλξη καί τό ἀπειρο ὕψος τοῦ ἴδιου τοῦ ὄντος, πρὸς ὄφελος τοῦ ὁποίου ἀσκεῖται ἡ εὐεργεσία. Ὁ Θεός δέν διατάζει παρά διαμέσου τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὁποίους ἀφορᾷ ἡ πράξη μου.

Ἡ συνείδηση, ἡ παρουσία τοῦ ἐγώ στον ἑαυτό, θεωρεῖται τό ἔσχατο θέμα τῆς σκέψης. Ἡ ἠθικὴ συνείδηση, παραλλαγή σέ αὐτό τό θέμα, θά πρόσθετε τή μέριμνα γιά τίς ἀξίες καί τοὺς κανόνες. Ἐγείραμε ἐπ' αὐτοῦ κάποια ἐρωτήματα: τό ἐγώ μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ στον ἑαυτό του μέ τόση φυσικὴ αὐταρέσκεια; Μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ στὰ ἴδια του τά μάτια χωρίς αἰδῶ; Ὁ ναρκισσισμός εἶναι δυνατός;² Ἡ μήπως ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἡ κριτικὴ καί ἡ ἀρχὴ τῆς παρουσίας τοῦ ἐγώ στον ἑαυτό του; Ὅποτε, ἂν εἶναι ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας νά προχωρεῖ πέρα ἀπὸ ὅλες τίς βεβαιότητες πρὸς τήν

² Πραγματευθήκαμε τά διάφορα σχετικὰ θέματα σέ τρία ἄρθρα δημοσιευμένα στή *Revue de Métaphysique et de Morale*: «L'ontologie est-elle fondamentale?», Ἰανουάριος-Μάρτιος 1951· «Liberté et Commandement», Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1953· «Le Moi et la totalité», Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1954.

ἀρχή, καί ἂν ἡ κριτική εἶναι ἡ ζωὴ τῆς, τό πρόσωπο τοῦ Ἄλλου θά ἦταν ἡ ἴδια ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας. Θέση ἑτερονομίας πού ξεκόβει μέ μιά πολύ σεβαστὴ φιλοσοφικὴ παράδοση. Σέ ἀναπλήρωση, ἡ κατάσταση ὅπου ξεφεύγει κανεὶς ἀπὸ τὴ μοναξιά του δέν περιορίζεται στήν εὐτυχή συνάντηση ἀδελφῶν ψυχῶν πού χαιρετίζονται καί συνδιαλέγονται. Αὐτὴ ἡ κατάσταση εἶναι ἠθικὴ συνείδηση – ἔκθεση τῆς ἐλευθερίας μου στήν κρίση τοῦ Ἄλλου. Σχέση ἀσυμμετρίας πού μᾶς ἐπέτρεψε νά διακρίνουμε στό βλέμμα ἐκείνου στόν ὁποῖο ὀφείλεται δικαιοσύνη τῆ διάσταση τοῦ ὕψους καί τοῦ ιδεώδους.

